

УДК 330.341.1

Н.М. Лисецька

Науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, кандидат економічних наук

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕФЕКТИВНОГО РИНКОВОГО МЕХАНІЗМУ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Проаналізовано ефективність кластерної системи господарювання як потужного ринкового механізму інтеграції національного виробництва у світовий конкурентоспроможний простір. Виявлено, що кластерний підхід забезпечить ефективне використання основного капіталу, посилить інноваційний процес в усіх галузях національної економіки та сприятиме модернізації зовнішньоекономічної діяльності.

***Ключові слова:** кластеризація, кластерна система господарювання, інноваційний розвиток, світовий конкурентоспроможний простір.*

Сучасний стан світогосподарського сектору економіки характеризується розширенням усіх форм міжнародних економічних відносин на основі швидкого збільшення продуктивних сил, спричиненого прискоренням науково-технічного прогресу. Наслідком цього є постійне зростання концентрації виробництва й укрупнення його розмірів, що посилює тенденцію до інтернаціоналізації господарського життя, сприяє розвитку міжнародної спеціалізації та кооперації виробництва.

Світовий досвід реалізації національних стратегій щодо питань міжнародної економічної інтеграції свідчить, що їх основою має бути безперечний пріоритет національно-державних інтересів із гарантуванням економічної безпеки, дієвим захистом національного бізнесу. Водночас головним чинником, що визначає успіх у просуванні до цивілізованих форм економічної інтеграції, як і раніше, є наявність достатніх і необхідних передумов соціально-економічного розвитку, ефективна система державного регулювання.

Як відомо, сучасне суспільство прагне до постійного підвищення рівня життя та добробуту, а їх може забезпечити лише стійке економічне зростання. Проте практика свідчить, що довгострокове економічне зростання чергується з періодами економічної нестабільності і, на-

віть, кризами. Сучасна економічна криза в нашій державі насамперед має підштовхнути до зміни парадигми економічного мислення, надати йому інноваційної форми, яку буде спрямовано на реалізацію пріоритетних напрямів науково-технологічного вдосконалення виробництва, на істотні зміни його структури за допомогою високотехнологічних, інтелектуально-інформаційних виробництв, збільшення виробництва наукомісткої, інтелектуальної продукції, котра має значну частку доданої вартості й високо цінується на світовому ринку. Для цього необхідно забезпечити стрімкий розвиток хоча б кількох пріоритетних напрямків нашої економіки, зокрема космічної галузі, енергозбереження, атомної енергетики, новітніх технологій в енергетичній сфері [1, с. 138—145]. Серед цих напрямів можна виокремити космічну галузь та літакобудування, бо наша країна має унікальні потенціал та досвід в аерокосмічній галузі — у створенні космічних комплексів, пускових установок та першокласних літаків, які не мають світових аналогів.

Перехід до ринкової системи ефективного господарювання об'єктивно вимагає інноваційного мислення передусім на державному рівні, яке забезпечить ефективне використання основного капіталу, посилить інноваційний процес в усіх галузях національної економіки — і український бізнес зможе вийти на якісно новий рівень інтеграції всього підприємницького середовища.

Основною причиною неефективності та несамодостатності української економіки на усіх рівнях її територіальної та галузевої агрегації є низький рівень інтегрованості підприємств у місцеві, регіональні й національну господарські системи, а тому й відсутність раціональної структури економіки як на регіональному, так і на національному рівнях. На думку О.І. Ковтуна, раціональна структура економіки є ефективною системою виробництва та його обслуговування, за якої формується необхідна кооперація виробництва кінцевої продукції на місцевому, регіональному та національному рівнях, яка має ринки збуту і на яку існує відповідний попит, а саме виробництво здатне до впровадження інновацій. Але цей процес ринкового механізму не може розвиватися самостійно, тобто держава має сформулювати регіональну економічну структуру [2, с. 275—300].

Сучасні кризові процеси мають стимулювати державу до реалізації активної посткризової структурної політики, яка повинна бути спрямована на підготовку і створення конкурентоспроможних фінансово-самодостатніх, регіонально-господарських комплексів, що забезпечили б розвиток і вдосконалення виробництва, тобто реанімували національну економіку і цим зацікавили потенційних інвесторів та інтегрували підприємства в світовий конкурентоспроможний простір.

Потужним механізмом, що забезпечить інтеграцію підприємств у місцеві, регіональні та національну господарські системи, є ініціювання створення на коопераційних засадах організаційно-економічних бізнес-структур — кластерів, у яких би об'єднувався виробничий бізнес, виробничий і фінансовий капітал, а також наукова і торгова інфраструктура і на які б орієнтувалися місцеві, регіональні господарські системи з погляду забезпечення зайнятості та джерела надходження фінансових ресурсів [3, с. 277—280].

Термін “кластер” має багато тлумачень в українській і російській мовах, але головним у сутності цього поняття є об'єднання окремих еле-

ментів (складових) у єдине ціле для виконання певної функції або реалізації певної мети. Одна група науковців трактує кластер як географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній та пов'язаних із ними організацій, асоційованих установ в окремій галузі, сфері, що мають спільні технології та навички, характеризуються спільною діяльністю та взаємодоповнюють один одного. Вони зазвичай існують в географічній зоні, де комунікації, логістика та людські ресурси є легкодоступними. Кластери, як правило, розміщуються в регіонах, а іноді — в окремому місті. С. Розенфельд підкреслює, що кластери повинні мати активні канали для бізнес-транзакцій, діалогу та комунікацій: “Без активних каналів навіть критична маса відповідних фірм не є місцевим виробництвом або соціальною системою і, таким чином, не функціонує як кластер” [3, с. 258].

Більш розгорнуте трактування кластерної форми міжнародної інтеграції комерційних структур передбачає наявність груп географічно, функціонально і технологічно взаємопов'язаних компаній (до таких груп належать постачальники, виробники, посередники, які, як правило, є сусідами) і більш опосередковано пов'язаних з ними організацій (освітніх закладів, органів державного управління, інфраструктурних компаній, банківського та приватного сектору), що діють в певній сфері та взаємно доповнюють одна одну [4, с. 292—297], і характеризується виробництвом конкурентоспроможних товарів або послуг, розробленою погодженою стратегією розвитку, спрямованою на реалізацію інтересів кожного з учасників, і території локалізації кластера, на якій вони перебувають, і що має істотне соціально-економічне значення для регіону.

За теорією М. Портера [5, с. 228—230], саме кластери зберігають та підвищують конкурентні переваги компаній та в цілому країни у міжнародному економічному просторі. У своїй теорії він доводить, що провідні підприємства-експортери в різних країнах належать до успішних груп конкурентів, пов'язаних спільною діяльністю галузей. Вчений виділяє три аспекти пояснення впливу кластерів на конкурентоспроможність:

- підвищення конкурентоспроможності через розширення доступу до інформації інститутам і заохочення їх до господарської діяльності;

- підвищення інноваційного потенціалу фірми шляхом швидшого поширення технологічних знань та інновацій. Конкурентний тиск у рамках кожного кластера підвищує мотивацію компаній до інноваційної діяльності;

- стимулювання високих темпів створення нових підприємств: географічна, культурна й інституційна подібність дають компаніям можливість мати кращий доступ до інформації, тісніші зв'язки між ними, могутні стимули для підвищення конкурентоспроможності та інші переваги.

Як свідчить досвід господарювання провідних країн світу, кластери стали однією з найпоширеніших моделей успішного розвитку національних економік, особливо у посткризові періоди як на місцевому, так і на регіональному рівні. Ця теза сьогодні дуже актуальна для України, у якій місцеві та регіональні виробничо-господарські системи перебувають у глибокій кризі. У 1970—1980 рр. в Україні в основному на базі кластерної системи розвивався і ефективно функціонував весь виробничо-господарський комплекс, який створював конкурентоспроможну продукцію і передбачав налагодження щільної мережі коопераційних

зв'язків у межах виробництв високих технологічних укладів із подетальною спеціалізацією.

Сучасною тенденцією розвитку інноваційної інфраструктури є кластерна модель господарювання, що охоплює макроекономічний і мікроекономічні рівні, оптимізує взаємодію національного та іноземного інвестування, забезпечує конкурентні позиції на галузевому, регіональному, національному рівнях, активізує науково-технічне співробітництво на міжнародному рівні (формування кластерних форм співробітництва в екологічних, транспортних сферах), виконує провідну функцію в об'єднанні матеріальних, трудових та фінансових ресурсів окремих підприємств, галузей для реалізації успішних, перспективних інноваційних проектів. Таким чином, у інноваційній інфраструктурі кластери відіграють провідну роль в підвищенні конкурентних переваг на всіх рівнях. Кластерній системі властивий ефект прискороного поширення та обміну інформацією, яка сприяє розвитку та швидкому впровадженню інновацій.

На базі емпіричного аналізу, зокрема за результатами вивчення конкурентних можливостей понад 100 галузей у десяти країнах, М. Портер дійшов висновку, що найбільш конкурентоспроможні транснаціональні компанії зазвичай не розкидані безсистемно по різних країнах, а мають тенденцію концентруватися в одній країні, а іноді навіть в одному регіоні окремої країни. Адаже під кластером розуміється мережа незалежних виробничих і (або) сервісних фірм, включаючи їх постачальників, творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), що пов'язують комерційних агентів ринкових інститутів (брокери, консультанти) і споживачів та взаємодіють один з одним у рамках єдиного ланцюга створення вартості. Причому одна або декілька фірм, досягаючи конкурентоспроможності на світовому ринку, поширює (поширюють) свій позитивний вплив на найближче оточення: постачальників, споживачів і конкурентів. А успіхи оточення, у свою чергу, впливають на подальше зростання конкурентоспроможності цієї компанії [6]. У результаті такої взаємовигідної співпраці формується кластерна система господарювання.

Як свідчить світовий економічний досвід, кожна країна повинна вибирати свою модель розвитку кластерної системи господарювання. Наприклад, італійська модель характеризується об'єднанням малих і середніх підприємств; у шотландській моделі існують кластери із ядром, що складається з великих компаній; американська модель базується на взаємодії великої кількості замовників та виконавців, що передбачає наявність розвинутого синергетичного ринку. Також кластери класифікують:

- за локалізацією (місцеві, регіональні, міжнародні, транскордонні);
- масштабом впливу (мікрокластери, мезокластери, мегакластери);
- сферою взаємодії (виробничі, науково-технічні, інноваційні, змішані);
- галузевою належністю (галузеві, міжгалузеві);
- предметом спеціалізації (туристичні, інноваційні, транспортно-логістичні, експортні).

Прикладом галузевого підходу є Інститут дослідження економіки Фінляндії (ETLA), у якому було ідентифіковано дев'ять основних для цієї країни кластерів: лісовий, інформаційний і телекомунікаційний, металургійний, енергетичний, бізнес-послуги, охорона здоров'я, машинобудівний, харчовий, будівельний. Причому показниками міжнарод-

ної конкурентоспроможності продукції цієї галузі на світовому ринку були такі: перевищення частки продукції певної галузі на світовому ринку над сумарною часткою країни в загальній світовій торгівлі, перевищення галузевого експорту над імпортом. Підтвердженням високої конкурентоспроможності кластерних об'єднань є той факт, що маючи 0,5 % світових запасів лісових ресурсів, Фінляндія забезпечує понад 10 % світового експорту деревообробної продукції, у тому числі 25 % світового експорту якісного паперу [7]. Зазначимо, що не тільки у Фінляндії, а й в інших країнах (Франція, ФРН, США та ін.), залежно від ефективності та розвитку кластерної системи, вживають заходів із підтримки кластерів.

В умовах становлення інформаційної економіки велике функціональне значення має роль того або іншого кластера в обміні знаннями та інформаційними масивами. Так, у Нідерландах, як зазначає Н. Четирбок, вся економіка була розділена на десять кластерів: складальні та хімічні галузі, енергетика, агропромисловий комплекс, будівництво, ЗМІ, охорона здоров'я, некомерційні обслуговуючі галузі, транспорт, особливо ретельно враховується саме інформаційний зв'язок між ними. Наприклад, три кластери: складальні, комерційні обслуговуючі та хімічні галузі, є експортерами знань в інші кластери. Енергетика, агропромисловий комплекс, транспорт мають "самодостатній характер" і створюють знання в основному для самих себе".

Кластерний підхід застосовується як база розвитку економіки та переходу до наступного етапу економічного розвитку. Японський досвід кластеризації став у 1980—1990-х рр. платформою для економічного розвитку АТР: Південної Кореї, Таїланду, Сінгапуру та країн, що раніше декларували соціалістичну концепцію розвитку — Китаю та В'єтнаму. У КНР вже на початку 1980-х років були створені зони розвитку високотехнологічних галузей, де уряд разом з місцевою владою розвивав кластерну систему господарювання. На сьогодні у КНР сформовано 1300 індустриальних та інноваційних кластерів — це дає змогу Китаю впроваджувати ефективну інноваційно-інвестиційну політику.

Виникнення різних видів кластерів залежить від організаційного ладу економіки. Як зазначає Ю. Пахомов, є "як значне поширення кластерних систем (вони становлять в передових країнах до 50 % загального виробничого масиву), так і формування могутніх (у тому числі транснаціональних) корпорацій і їх мережевих структур на основі взаємовигідного "підключення" малого та середнього, зокрема венчурного бізнесу, до могутніх національних і транснаціональних компаній" [8, с. 15].

Зазвичай держава не залишається відстороненою від процесу "кластероутворення". Більше того, "створюючи механізми координації національних НДДКР і науково-технічної інфраструктури, допомагаючи вже існуючим технологічним кластерам або стимулюючи створення нових мережевих фірм, держава все частіше відіграє роль своєрідного брокера між сферою НДДКР і фірмами" [9, с. 79—80]. Кластери, як одна із форм кооперації суб'єктів господарювання, сприяють зміцненню партнерських відносин, а також конкурентоспроможності та підвищенню якості у так званому трикутнику "влада — бізнес — громада".

Реалізація потенціалу таких елементів інноваційної інфраструктури, як технополіси та технопарки щодо технологічної модернізації національного господарства неможлива без активного формування на їх базі клас-

терів високотехнологічних виробництв, що передбачає налагодження щільної мережі коопераційних зв'язків у рамках виробництв високих технологічних укладів (п'ятого та шостого) з подетальною спеціалізацією.

Українська державна політика повинна бути орієнтована на розширення економічних зв'язків із зарубіжними партнерами, залучення іноземного капіталу в економіку країни та створення спеціальних економічних зон і відкритих економічних регіонів. У цьому напрямку здійснюють певні ефективні зміни, і вони дали свої певні результати. Так, в Україні ефективно функціонують кластерні утворення: Севастополь (кластери альтернативної енергетики, туринський кластер "Аура", морський кластер України, інноваційний "Інтелект-кластер", система якості "Євростандарт-UA", туризм та екотуризм "Херсон" та "Байдара Тур"); АР "Крим" (харчовий кластер, туристсько-рекреаційний кластер, кластер рибальства); Миколаївська обл. (морський кластер, кластер суднобудування, кластер електроніки); Херсонська обл. (транспортно-логістичний кластер "Південна брама України", кластер рибальства); Донецька обл. (кластер металургії, кластер гірничий, кластер нанотехнологій, кластер машинобудування); Одеська обл. (кластер металосервісу, кластер машинобудування, туристсько-рекреаційний кластер) [10].

Також в Україні вже розпочалися процеси формування транскордонних кластерів, зокрема у Львівській обл. планується створення транскордонного туристичного кластера відповідно до "Спільної стратегії розвитку українсько-польського транскордонного регіону" (Волинська, Львівська, Закарпатська обл. та Люблінське і Підкарпатське воєводства) на період до 2015 р. Також розглядається питання створення туристичних транскордонних кластерів: у Чернівецькій обл. на основі мережі регіонів-переможців Всеукраїнського конкурсу "Сім чудес України"; у Полтавській обл. (Золочівський район України та Гайворонський район Російської Федерації), туристично-рекреаційний кластер "Гоголівські місця Полтавщини"; транскордонний кластер сільського туризму "Дніпро" на території 6 прикордонних районів Гомельської області Білорусі й Чернігівської області України [11].

Висновки. Отже, запровадження кластерного підходу як засобу реалізації ефективного ринкового механізму господарювання може мати визначальну роль тому, що, як свідчить і світовий, і вітчизняний досвід, саме такий підхід створює умови для розвитку і забезпечення конкурентоспроможності підприємств, які є основною податковою базою міста, району, регіону та важливим інструментом забезпечення зайнятості населення, зростання якості його життя. Кластери можуть бути потужним механізмом, який забезпечить інтеграцію підприємств у місцеві, регіональні та національні господарські системи, розвиток і вдосконалення виробництва, і цим зацікавить потенційних інвесторів та інтегрує національну виробничу систему в світовий конкурентоспроможний простір. Упровадження кластерної системи господарювання сприятиме модернізації зовнішньоекономічної діяльності шляхом збільшення експортного потенціалу конкурентоспроможних галузей національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Делия В.П. Инновационное мышление в XX веке / В.П. Делия : монография. — М. : Де-По, 2011. — 232 с.

2. Економічні системи : монографія / за ред. Г.І. Башнянина. — Львів : Ліга-Прес, 2012. — 490 с.

3. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. — К. : Педагогічна думка, 2008. — 472 с.

4. Галасюк В. Синергетический эффект стоимости при слияниях и поглощениях компаний как одно из экономических оснований процесса глобализации / Вал. Галасюк, Вик. Галасюк // Вісник Житомирського державного технологічного університету. — 2003. — № 4 (26). — С. 292—297.

5. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер ; пер. с англ. под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. — М. : Международные отношения, 1999. — 896 с.

6. Миграян А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров [Эл. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2002/v3/a15.html>.

7. Четырбок Н.П. Кластерная политика как метод активизации инновационных процессов в регионах [Эл. ресурс] / Н.П. Четырбок // Научно-инновационная политика в регионах Беларуси: материалы республиканской научно-практической конференции (Гродно, 19—20 октября 2005 г.). — Мн. : ГУ “БелИСА”, 2005. — 100 с. — Режим доступа: http://belisa.org_by/ru/izd/other/Gr2005/r33_gr2005.html.

8. Пахомов Ю. Стратегия партии регионов как инновационный продукт / Ю. Пахомов // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. — К., 2005. — № 5. — С. 12—18.

9. Кулик Р. Інноваційний аспект європейської регіональної політики / Р. Кулик // Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право) : наук. журн. — К., 2005. — № 4. — С. 77—85.

10. Кластерна стратегія реалізації конкурентних переваг: світовий досвід та українська практика [Ел. ресурс]. — Режим доступа: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpdau/2012_18_1/18-1-18.pdf.

11. Звіт про науково-дослідну роботу “Розроблення методичних рекомендацій щодо виявлення транскордонних кластерів та кластерних ініціатив” / Н. Мікула, В. Демченко, І. Бакушевич, Є. Матвеев та ін. — Л. : ІРД НАНУ, 2010. — 73 с.

Надійшла до редакції 06.02.2014

Лисецкая Н.Н. Кластеризация как способ реализации эффективного рыночного механизма хозяйствования.

Проанализирована эффективность кластерной системы хозяйствования как мощного рыночного механизма интеграции национального производства в мировое конкурентоспособное пространство. Обнаружено, что кластерный подход обеспечит эффективное использование основного капитала, усилит инновационный процесс во всех отраслях экономики и способствует модернизации внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: кластеризация, кластерная система хозяйствования, инновационное развитие, мировое конкурентоспособное пространство.

Lysetska N.N. *Klasteryzatsyya as a way realizatsyy well acquainted rynochnoho mekhanizm hozyaystvovannya.*

The effectiveness of cluster system management as a powerful market mechanism of integration of national production in the global competitive space. We found that the cluster approach will ensure efficient use of capital, strengthen the innovation process in all sectors of the national economy and contribute to the modernization of foreign economic activity.

Keywords: clustering, cluster management system, innovative development, global competitive space.